

ТЕОРІЯ КОМПЛЕКСУ БЕЗПЕКИ: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

Т. С. Стародуб

Останніми роками відзначається підвищена зацікавленість до регіональної проблематики, що обумовлено необхідністю, по-перше, розробки чіткого понятійно-категоріального апарату політичної регіоналістики, по-друге, дослідження нових проявів процесів регіоналізації з урахуванням сучасних геополітичних реалій, по-третє, вивчення структури міжнародних взаємодій у межах окремих регіонів.

Проблема набуває дедалі більшої актуальності зі змінами міжнародного та регіонального середовища, що впливають на конструювання регіонів та формування зовнішньополітичних стратегій як держав окремо взятого простору, так і позарегіональних гравців, які мають підвищений інтерес до процесів у регіоні. Така зацікавленість обумовлена, зазвичай, потребою закріплення нових ліній розподілу геополітичного впливу або прагненням забезпечити реалізацію власних енергетичних/транспортно-комунікаційних міжрегіональних проєктів.

Теорія комплексу безпеки в її класичному вигляді надає можливість використання такого теоретичного концепту, як «регіональні комплекси безпеки», для аналізу системи міжнародних взаємодій, що склалися у Чорноморському просторі. Події серпня 2008 р. засвідчили наявність у країн регіону різних підходів не лише у сприйнятті загроз власній безпеці, а й до побудови самої моделі регіональної безпеки у зазначеному просторі. Виробити спільну стратегію для подальшого розвитку Чорноморського регіону з урахуванням змін безпекового середовища протягом останніх двох років нині цілком можливо, застосувавши положення класичної

теорії комплексу безпеки, зокрема, ті, що стосуються формування ефективного режиму регіональної безпеки та формування регіонального комплексу безпеки з максимальним ступенем інституціоналізації.

Теоретичні та практичні аспекти політичної регіоналістики висвітлено в працях зарубіжних вчених: Є. Доморенок, А. Казанцева, Л. Канторі, А. Макаричева, С. Роккана, А. Сергуніна, К. Штольца та ін. Значний внесок до розуміння феномену регіоналізму зробили: М. Кіттинг, Л. Ліндберг, Д. Мітрані, Ж. Моне, Дж. Най, Б. Хетгне, Дж. Скотт, Ф. Содербаум, Е. Хаас, Л. Шейнеман, Ф. Шміттер. Проблемним питанням визначення та розвитку регіонального простору присвячено праці російських вчених О. Богатурова, І. Бусигіної, К. Гаджієва, Н. Косолапова, В. Міхеєва, Р. Туровського, Г. Яровога та ін. Серед українських науковців особливості процесів регіоналізації досліджували І. Гладій, Є. Кіш, І. Новак та ін.

Засновниками класичної теорії регіональних комплексів безпеки є Б. Б'юзан, Я. Вайлд та О. Уівер. Інституціональний чинник у забезпеченні міжнародної безпеки на регіональному рівні розглядається в працях теоретиків ліберального інституціоналізму Р. Кеохейна, Л. Мартін, М. Церна, А. Штейна, соціологічного інституціоналізму А. Вендта, К. Сікніх, М. Фіннемор,

Стародуб Тетяна Сергіївна – кандидат політичних наук, державний експерт Національного інституту проблем міжнародної безпеки

політичного реалізму Р. Гілпіна, Дж. Мієршар-мера та С. Краснера.

Вагомий внесок у розвиток досліджень проблем безпеки та співробітництва у Чорноморському регіоні та перспектив реалізації регіональних ініціатив України у зазначеному просторі зробили такі вітчизняні фахівці, як О. Гончаренко, А. Дацюк, І. Максименко, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, Г. Шелест та ін.

Утім, більшість цих робіт має переважно емпіричний характер, недостатньо методологічних праць, які були б присвячені, зокрема, вивченню регіональних проблем крізь призму теорії комплексу безпеки. На жаль, на сьогодні можна говорити про відсутність комплексного підходу до дослідження даної проблематики у вітчизняній політичній регіоналістиці.

Метою статті є аналіз ключових категорій та понять політичної регіоналістики та визначення можливостей використання ключових положень класичної теорії комплексу безпеки для формування спільної стратегії розвитку Чорноморського регіону.

Центральне місце у політичній регіоналістиці посідають поняття «міжнародний регіон», «регіональний інституціональний порядок», «регіональна безпека», «комплекс безпеки», «режим регіональної безпеки», «управління безпекою регіону», «гомогенність» та «гетерогенність» системи регіональної безпеки.

Багатозначність поняття «регіон» дає можливість інтерпретувати його як ландшафтний, економічний, культурний, політичний, геополітичний чи інший простір, який об'єднує певну сукупність країн, що виокремлюється за певними ознаками, зокрема важливу роль відіграє територіальна близькість [1, 133]. У контексті цього дослідження за основу варто взяти розуміння регіону як території, що являє собою політичну або політико-економічну підсистему регіональних взаємодій. Рівень взаємозалежності держав регіону залежить від їх здатності забезпечити власну безпеку шляхом використання наявних механізмів регіональної співпраці.

Таким чином, під міжнародним регіоном варто розуміти такий політичний або політико-економічний простір, де взаємозалежність

держав визначається потребою забезпечити безпеку на національному, субрегіональному, регіональному та міжрегіональному рівнях.

Враховуючи необхідність дослідити особливості динаміки розвитку тієї чи іншої системи регіональних взаємодій, варто чітко окреслити зміст поняття «регіональний інституціональний порядок». Регіональний інституціональний порядок – це сукупність формальних та неформальних інститутів, що забезпечують ефективну взаємодію групи країн, які являють собою цілісну спільність за певними ознаками [1, 133 – 134] (географічними, соціально-економічними, культурно-історичними/цивілізаційними, політичними, геополітичними тощо), та створюють усі необхідні передумови для формування системи мобільного реагування держав регіону на виклики та загрози традиційного/нетрадиційного типу.

Під регіональною безпекою в рамках цього дослідження варто розуміти стан, за якого для об'єкта регіональної безпеки (держави окремого міжнародного політичного/економічного регіону, наприклад, розширеного Чорноморського регіону) створено всі умови для захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечення сприятливого розвитку, закладено механізми з мінімізації ризиків, попередження та ліквідації явищ, процесів, які негативно впливають на просторову систему загалом. Усі учасники системи регіональної безпеки мають більш-менш спільне уявлення про систему забезпечення безпеки на національному та регіональному/трансрегіональному рівнях [2, 12]. При цьому проблеми національної безпеки кожної держави не піддаються аналізу без урахування загальних тенденцій, характерних для інших країн регіону або простору загалом.

Поняття «регіональна безпека» тісно взаємопов'язано з дефініцією «комплекс безпеки». Відповідно до класичної теорії, комплекс безпеки являє собою транснаціональний регіон, що включає держави та їх складові, яких об'єднують сталі уявлення про безпеку та відносини у сфері безпеки [3].

Регіональний комплекс безпеки визначається зовнішніми кордонами та сутнісною структурою. Зсув у будь-якому з ключових компонентів сутнісної структури у комплексі безпеки призводить до трансформації комплексу. Таким

чином, теорія регіонального комплексу безпеки допускає аналіз регіональної безпеки як у статичних, так і в динамічних термінах [2, 13].

Вперше в науковий обіг поняття класичної теорії комплексу регіональної безпеки вводить британський дослідник Б. Б'юзан, який пояснює нову структуру регіональної безпеки, оцінює відносний баланс сил, взаємовідносини всередині комплексу та між державами – учасницями комплексу регіональної безпеки з урахуванням регіональних та глобальних тенденцій в усіх сферах міжнародного життя [4; 6]. Ідеї Б. Б'юзана набули розвитку у його подальших працях у співавторстві з іншими провідними вченими – фахівцями у сфері регіональних досліджень, які продемонстрували можливість використання його (Б. Б'юзана – *авт.*) теоретичних конструкцій на практиці (М. Келстрап, П. Леметр, Е.Троммер) [5].

Запропонована Б. Б'юзаном та О. Уївером теорія регіональних комплексів безпеки є найбільш сучасною теоретичною розробкою, що спрямована на створення методологічного інструментарію для аналізу проблем безпеки на регіональному рівні в контексті постбіполярної системи міжнародних відносин [6]. Відповідно до цієї теорії, основна динаміка безпеки зосереджується на регіональному рівні, а весь світ можна поділити на відповідні комплекси безпеки. При цьому акцентується саме на регіональному аспекті, це обумовлено тим, що «загрози безпеці набагато легше переміщуються на короткі відстані, ніж на довгі» [6, 89].

Б. Б'юзан та О. Уївер пропонують такі два визначення комплексу регіональної безпеки: 1) комплекс безпеки являє собою групу держав, первинні інтереси безпеки яких тісно пов'язані одне з одним такою значною мірою, що їх національна безпека не може розглядатись відокремлено одна від другої; 2) акцент робиться більшою мірою не на державно-центричній структурі регіонального комплексу, а на сприйнятті проблем безпеки політичною спільнотою. У межах цього визначення під регіональним комплексом безпеки слід розуміти групу одиниць, у рамках яких основні дискурсивні процеси, що відбуваються, нерозривно взаємопов'язані (в межах означених процесів політична спільнота формує уявлення про той чи інший чинник як існуючу загрозу або, навпаки, знижує значущість загрози (сек'юри-

тизація та десек'юритизація)). Внаслідок цього проблеми безпеки даних одиниць не можуть бути адекватно проаналізовані або вирішені відокремлено одна від другої [6, 123]. Таким чином, останнє визначення охоплює ширші аспекти безпеки, проте невирішеним залишається питання, як бути, коли загроза (наприклад, нетрадиційного характеру) являє собою небезпеку, але не розглядається політичною спільнотою як така.

У книзі «Регіони та держави: структура міжнародної безпеки» (2003 р.) Б. Б'юзан удосконалює нові підходи до дослідження регіонів, регіональної та глобальної систем безпеки [6]. У методології Б. Б'юзана важливу роль відіграє конструктивістський підхід, спрямований на розкриття ролі політичних та інших еліт у конструюванні регіональних комплексів безпеки.

З погляду конструктивістського підходу, класична теорія комплексу регіональної безпеки ґрунтується на теорії сек'юритизації, авторами якої є вже згадані Б. Б'юзан та О. Уївер, що фокусує увагу експертної спільноти на політичних процесах, які безпосередньо стосуються питань безпеки. Ця теорія відходить від неореалізму, адже розглядає розподіл сил і моделей дружніх та ворожих відносин як, по суті, незалежні змінні [2, 23 – 24]. Відповідно до розробленої Б. Б'юзаном та О. Уївером теорії, можна стверджувати, що полярність може впливати на характер відносин безпеки, однак не визначає його, при цьому процеси сек'юритизації є значною мірою відкритими та піддаються впливу багатьох чинників, у тому числі глобальних.

Комплекси регіональної безпеки можуть змінюватися через зміни у процесах (де)сек'юритизації, які закладають передумови для активізації формування комплексів та їх трансформацій в економічній, соціальній, громадсько-політичній та інших площинах [7].

Ключові ідеї класичної теорії комплексу регіональної безпеки зарубіжні вчені використовують у синтезі із соціальною теорією при аналізі соціальних структур регіональних підсистем міжнародних відносин, наприклад, для дослідження діади змінних «дружелюбності – ворожості» на прикладі країн окремого міжнародного політичного/економічного регіону [6, 123].

Динаміка розвитку комплексу безпеки обумовлена не лише внутрішньою регіональною логікою, а й еволюцією підходів держав-учасниць щодо визначення пріоритетності тих чи інших сфер співпраці залежно від геополітичної реальності та потенціалу країн окремого простору. Деякі сфери співробітництва при цьому являють собою тісно взаємопов'язані складові регіональної безпеки. Поява одного слабого місця в цій системі неминуче викликає послаблення другого [2, 13]. Так, держави регіону зі слабким економічним потенціалом, навіть за наявності політичної волі, не здатні створити передумови для реалізації великомасштабних регіональних/міжрегіональних проектів у сферах енергетики, транспортних комунікацій, екологічного моніторингу тощо. Таким чином, економічна слабкість держав є «ахіллесовою п'ятою», що деструктивно впливає тією чи іншою мірою на певний клімат для того міжнародного середовища, в якому взаємодіють держави регіону, наприклад, неспроможність держав – учасниць ОДЕР–ГУАМ повністю реалізувати власні регіональні ініціативи без фінансової/технічної підтримки зовні (США, ЄС, Японія).

Під час функціонування регіональної системи безпеки не йдеться про абсолютне викорінення усіх типів ризиків, небезпек та загроз безпеці. Це завдання, яке практично не можна повністю виконати. Проте мінімізувати значну кількість ризиків, які деструктивно впливають на систему загалом, цілком можливо. У цьому зв'язку актуальним завданням будь-якої системи регіональної безпеки є розробка та імплементація системи антикризового менеджменту, завдяки якій держави зможуть керувати ризиками, зокрема запобігати їх появі та сприяти зменшенню деструктивного впливу небезпек на розвиток системи регіональної безпеки та співробітництва в цілому.

Ефективність функціонування системи антикризового менеджменту залежить від дотримання державами – учасницями комплексу безпеки режиму безпеки. Під режимом регіональної безпеки доцільно розуміти сукупність принципів, правил та норм, які задають рамки поведінки для держав – акторів комплексу безпеки та забезпечують постійну конструктивну взаємодію між ними на регіональному рівні [3]. Суміжним поняттям до терміна «режим регіональної безпеки» є «управління безпекою

регіону». Мається на увазі порядок співпраці між державами – учасницями комплексу регіональної безпеки у тих сферах, які визначають їх життєво важливі інтереси [3]. З метою розробки конкретних механізмів забезпечення режиму регіональної безпеки для окремого комплексу безпеки, на думку автора, необхідно використовувати окремі елементи теорії «вічного миру» І. Канта.

Відповідно до положень класичної теорії аналізу регіональної безпеки, варто розрізняти системи співробітництва, в основу яких покладено принцип «безпекової взаємозалежності», що є її об'єднувальним чинником, та системи взаємодій, які передбачають співпрацю держав конкретного міжнародного політичного/економічного регіону з окремих питань без урахування безпекового виміру. Необхідно зауважити, що комплекс безпеки на регіональному рівні передбачає наявність тісних зв'язків між країнами регіону у політичній та військовій сферах [2, 15].

Регіони, які являють собою окремі комплекси безпеки, мають такі ознаки:

1. Зазначені простори можуть об'єднувати дві або більше держав і являють собою просторово когерентні території регіонального рівня. У свою чергу, субрегіон є частиною такої території (тобто регіону), який включає більш ніж одну державу, але не всі країни регіону, або таку собі транснаціональну композицію (сукупність держав, територіально-адміністративних одиниць держав тощо). А мікрорегіон розглядається як простір в історико-географічному розумінні або як область/край у територіально-адміністративному в межах однієї держави; даний рівень вітчизняні та зарубіжні дослідники використовують для аналізу розвитку єврорегіонів.

2. Ці країни повинні бути географічно когерентними угрупованнями (близьке географічне розташування, що дає можливість мобільно реагувати на зовнішні загрози).

3. Взаємодія між державами оцінюється за рівнем їх безпекової взаємозалежності, що і відрізняє систему взаємозв'язків держав у рамках комплексу безпеки від відносин з країнами, які є сусідніми до зазначеного комплексу.

4. Система регіональної безпеки, яка ґрунтується на принципі безпекової взаємозалежності, повинна бути не формальною моделлю разових взаємодій за виникнення, наприклад, надзвичайних ситуацій, що несуть загрозу як окремі країні регіону, так і геополітичному простору загалом, а постійно діючою системою мобільного реагування на виклики та небезпеки глобального та регіонального/трансрешіонального рівня [2, 15].

Іншими словами, регіони – комплекси безпеки – можна класифікувати як тип міжнародної політичної субсистеми, що в загальних рисах є порівняно автономною мікромоделлю глобальної системи міжнародних відносин [2, 15].

Враховуючи те, що головними типологічними одиницями теорії аналізу регіональної безпеки є держави, можна говорити про тенденції, які превалюють сьогодні та свідчать про схильність регіонів, тобто комплексів безпеки, до розширення власних геополітичних меж. Таким чином, комплекси безпеки за розміром бувають субконтинентальні та континентальні, наприклад: Південна Азія, Близький Схід, Європа, Південна Америка тощо [2, 15].

Проте постає питання щодо доцільності такого розширення. Адже система регіональної безпеки, яка ґрунтується на принципі безпекової взаємозалежності, передбачає певний ступінь гомогенності. Під гомогенністю системи передусім слід розуміти наявність політичної згоди держав щодо налагодження співпраці в окремих сферах, понад те, така схема співробітництва можлива лише за умов, коли потенціал держав, які взаємодіють, є більш-менш рівним, що в результаті породжує конкуренцію серед основних гравців – учасників комплексу безпеки. Зазвичай гомогенна система є класичною військово-політичною моделлю регіональної безпеки [2, 16]. Така система передбачає паралельний розвиток взаємодій у різних сферах (військово-політичній, соціально-економічній, гуманітарній), кожна з яких характеризується власною динамікою, проте чому всі ці схеми взаємодій неможливо об'єднати в загальну систему і при цьому не втратити наявні зв'язки між різними підсистемами взаємодій, гомогенна система відповісти не може. Навіть використання підходу, що ґрунтується на аналізі секторальних взаємозв'язків, не дає змоги повністю дослідити динаміку розвитку сфер крізь

призму безпекового виміру, зрозуміти логіку регіональних взаємодій.

У свою чергу, гетерогенна система регіональної безпеки – це сукупність окремих підсистем взаємодій у певних сферах співпраці (політика, економіка, культура, наука/освіта). Більш того, основними учасниками взаємодій виступають не лише держави/нації, а й транснаціональні компанії, громадські об'єднання. Аналіз окремих підсистем з урахуванням складу учасників взаємодій дає можливість сформулювати загальне уявлення про розвиток системи загалом, а також визначити взаємозалежність окремих сфер/секторів, зокрема, регіональна логіка взаємодій у межах гетерогенної системи здатна пояснити вплив військового чинника на економічний розвиток регіону як комплексу безпеки. Прикладом гетерогенного комплексу безпеки вважають Європейський Союз, динаміка безпекового розвитку цієї системи обумовлена не лише наявністю взаємодій між державами – членами ЄС, а й спільного уявлення про існуючі загрози, що породжується усвідомленням того, що наявна модель взаємодій може бути не здатною протистояти викликам сьогодні, особливо це стосується сфери боротьби з нетрадиційними/асиметричними загрозами безпеці [2, 16 – 17].

В основу гетерогенної системи регіональних взаємодій покладено концепцію спільноти безпеки, що є своєрідною формою комплексу безпеки, яка формується, виходячи із сумісності цінностей, що регулюють поведінку у сфері безпеки. Часто трапляється і точка зору, яка полягає в тому, що спільнота безпеки включає в себе держави Північної Америки та Західної Європи [3].

Загалом поняття гомогенності та гетерогенності системи регіональної безпеки/взаємодій використовують переважно неореалісти в контексті дослідження стратегій міжнародних гравців щодо того чи іншого регіону, які є водночас прибічниками класичної теорії комплексу безпеки. Проте останнім часом у науковій літературі є спроби синтезу різних теоретико-методологічних підходів. Найбільш вдалою є спроба поєднання неореалізму, неолібералізму та поміркованого конструктивізму. Метод синтезу надає змогу дослідити функції інститутів всередині міжнародного політичного регіону в різні історичні періоди на прикладі реалізації

конкретних інтеграційних проєктів у військово-політичній, економічній/енергетичній або гуманітарній сферах.

Таким чином, інститути в різних регіонах світу:

знижують регіональну невизначеність;

створюють зовнішні силові обмеження поведінки окремих міжнародних суб'єктів;

підтримують регіональну стабільність та зберігають довгострокову єдність регіону;

забезпечують взаємозалежність країн, прагнення до продуктивної співпраці між ними у вирішенні різних проблем; створюють атмосферу співробітництва;

збільшують передбачуваність дій партнерів, які зважають на формальні та неформальні норми поведінки в регіоні і тим самим знижують трансакційні витрати кооперації;

створюють можливості для ефективної діяльності багатосторонніх міжнародних організацій;

переводять конфлікти з суто силової форми у змагання «м'яких сил», до універсальних проєктів розвитку [1, 24].

Ступінь вияву цих функцій інститутів може бути різною в різних регіонах світу та залежно від конкретного часового періоду. Якщо ступінь інституціоналізації міжнародних відносин у певному регіоні низький, можна говорити про те, що вияв функцій формальних та неформальних інститутів у ньому мінімальний. Яскравим прикладом є Близький Схід. Тут на передній план виходять конфлікти та суперництво. Зростає роль військової сили у забезпеченні національних інтересів. Багатосторонні організації функціонують неефективно і не створюють рамок для продуктивного співробітництва. Якщо жодні регіональні інститути не функціонують, то регіон поглинають конфлікти або він розпадається. При цьому окремі його частини «притягуються» до інших міжнародних регіонів, де можливостей для підтримання стабільності та співробітництва більше [1, 24 – 25].

Якщо ступінь інституціоналізації міжнародних відносин у тому чи іншому регіоні високий, то вияв функцій формальних та неформальних інститутів у ньому максимальний. Наприклад, сучасна Західна Європа. Тут на передній план

виходить ефективне та взаємовигідне співробітництво. Різко зменшується роль військової сили у забезпеченні національних інтересів, превалює використання «м'якої сили». Багатосторонні організації функціонують ефективно, вони «перетягують» на себе функції окремих держав. Регіон, де взаємодії відбуваються з мінімальними трансакційними витратами, стає фокусом притягування частин інших регіонів, починається експансія регіональних інститутів. Яскравим прикладом такої експансії є розширення НАТО та ЄС на Схід або «європеїзація» країн Європи [1, 25].

Однак реально більшість регіонів світу розташовується приблизно посередині між двома описаними вище полюсами, тобто для них у різних сферах співпраці буде характерний або високий, або низький ступінь інституціоналізації (Латинська Америка, Центральна Азія, Чорноморський регіон).

Відносини між державами Чорноморського регіону нині мають як ситуативний, так і системний характер, спрямований на налагодження співпраці в чітко означених сферах, та супроводжуються обміном інформацією з метою формування уявлення про майбутній розвиток регіону та визначення шляхів подолання реальних та потенційних загроз реалізації регіональних проєктів у політичній, економічній/енергетичній та гуманітарній сферах, а також поліпшення екологічної ситуації у просторі.

У регіоні взаємодіють різні формальні та неформальні інститути, проте події останніх двох років (російсько-грузинський конфлікт (серпень 2008 р.) та російсько-українська «газова війна» (січень 2009 р.)) засвідчили їх неефективність при реалізації ними ключових функцій (підтримання регіональної стабільності; вирішення конфліктів несилдовими засобами), що обумовило необхідність перегляду наявної системи співробітництва та безпеки в Чорноморському регіоні.

На думку автора, майбутня модель взаємодії має ґрунтуватися на спільному баченні безпечної ситуації в регіоні, що визначається нині такими ознаками:

регіональні збройні конфлікти перетворюються на засіб досягнення стратегічних цілей провід-

ними країнами світу (якщо на глобальному рівні цей засіб використовують США/НАТО, то на регіональному – великі або середні держави, серед яких найактивнішим гравцем є РФ); конфлікти у Чорноморському регіоні є підтвердженням загальної тенденції перетворення сепаратизму на один із провідних чинників формування клімату нестабільності у світі;

зростає роль силових засобів з метою реалізації власних національних інтересів у контексті необхідності закріпити межі впливу в рамках чітко окреслених зон геополітичної відповідальності (наприклад, з боку РФ – застосування енергетичної складової силового тиску (російсько-українські «газові війни»); використання інформаційних війн, спецоперацій, спрямованих на дискредитацію окремих політичних сил під час виборчих кампаній; реалізації еміграційної політики (проблема видачі російських паспортів громадянам невизнаних державних утворень);

події серпня 2008 р. черговий раз засвідчили неспроможність міжнародних структур безпеки та співробітництва оперативно реагувати на кризові ситуації; слабкий вплив на процеси врегулювання конфліктів, послаблення контролю за розповсюдженням зброї масового ураження, що може призвести до остаточної руйнації системи міжнародно-правових відносин та посилення конфліктогенності міжнародного середовища, підвищити його мілітаризацію тощо;

недосконалість міжнародно-правових норм – система міжнародного права більшою мірою відповідала біполярній системі міжнародних відносин, проте нині, в рамках процесу становлення нового світового порядку, потребує кардинальних змін; так, у міжнародному праві немає чіткого розмежування між правом народів на самовизначення та принципами територіальної цілісності держави і невтручання у її внутрішні справи з боку інших держав або угруповань держав, що породжує/загострює етнополітичні конфлікти у регіоні;

російсько-грузинський конфлікт практично зруйнував існуючу модель безпеки та співробітництва у регіоні, утворивши зону нестабільності у басейні Чорного моря; країни регіону усвідомили можливість ескалації інших конфліктів у цьому просторі. Для України питання

зовнішньої агресії з боку РФ актуально у контексті кримської проблеми;

використання сили з боку РФ зайвий раз підкреслило неможливість для невеликих та середніх держав забезпечувати власну безпеку національними засобами поза військовими союзами, що лише посилює їх прагнення інтегруватися до структур Північноатлантичного альянсу;

загроза поширення зовнішніх позадержавних деструктивних впливів на території держав регіону посилюється через те, що простір регіону, з огляду на його транзитний потенціал, може бути предметом зростаючого зацікавлення організованих міжнародних злочинних угруповань, а також масової міграції з бідних та слаборозвинутих країн, розвитку нелегальних схем переміщення людей та торгівлі ними;

неможливість створення єдиного транспортного кола навколо Чорного моря через неспроможність забезпечити безпеку функціонування транспортних коридорів. Проект ОЧЕС щодо створення єдиного транспортного кола вже багато років не може бути реалізований не в останню чергу через те, що деякі з його ділянок пролягають територією невизнаних республік. Україна втрачає, оскільки її транзитний потенціал не може бути використаний достатньою мірою. Те саме стосується реалізації проекту ТРАСЕКА [8];

неможливість гарантування безпеки постачання енергоресурсів з Каспію. В умовах нинішньої енергетичної політики РФ життєво важливим для забезпечення енергетичної безпеки регіону є диверсифікація джерел постачання енергоносіїв. Енергетична безпека не лише України, а й країн Європейського Союзу залежить від безпеки шляхів транспортування нафти та газу у Чорноморсько-Каспійському басейні. Проте реалізація українського транспортного потенціалу та забезпечення безпеки транспортних комунікацій у регіоні неможливі без нейтралізації конфліктів, якщо врахувати високу ймовірність терористичних атак на трубо- та газопроводи, а також вірогідність пошкодження й блокування транспортної інфраструктури у разі відновлення бойових дій [8].

Розглядаючи Чорноморський регіон як комплекс безпеки, що формується, необхідно

підкреслити важливість створення системи антикризового менеджменту, ефективність якої залежить від дотримання державами – учасницями комплексу безпеки режиму безпеки. Така система може бути сформована в рамках існуючих схем інституціональних взаємодій. Необхідні ресурси для цього мають такі інститути, як ОЧЕС, БЛЕКСІФОР, «Чорноморська гармонія» та ОДЕР–ГУАМ (формат та ресурси останньої можуть використовувати у разі надання необхідного технічного та фінансового сприяння з боку США/ЄС/Японії).

Відповідно до класичної теорії комплексу безпеки, зовнішньополітична стратегія країн регіону може коригуватися з метою підвищення ефективності реагування на можливі зміни в існуючій системі взаємодії, що відбулися через деструктивні дії одного з гравців регіону, та створюють небезпеку практично для всіх країн регіонального простору. Отже, істотні зміни в системі регіонального співробітництва у Чорноморському просторі, обумовлені подіями останніх двох років, створили підґрунтя для перегляду підходів до забезпечення безпеки та стабільності в регіоні.

Україні варто враховувати ці зміни при подальшій реалізації власної зовнішньої регіональної політики. Адже Українська держава не може залишатися осторонь проблем безпеки регіону, в якому знаходиться. Тому необхідно зосередитися на долученні України до процесу врегулювання конфліктів як основної загрози стабільному функціонуванню регіонального простору. Саме активна участь Української держави у врегулюванні конфліктів у Чорноморському регіоні приведе до підвищення загального рівня безпеки у Чорноморському просторі та посилить позиції України у регіоні та світі загалом. Однак є ймовірність негативних наслідків участі нашої держави у врегулюванні конфліктів, зокрема, погіршення стосунків з РФ, яка вважає цю територію зоною своїх інтересів, підтримує сепаратистські утворення, що цілковито орієнтуються на Москву. Україна може забезпечити реалізацію своїх національних інтересів у Чорноморському регіоні та гарантувати власну безпеку шляхом поступового залучення до вирішення конфліктів інших геополітичних гравців, чітко сформульованих посередницьких ініціатив.

Враховуючи те, що більшість ключових транспортних коридорів регіону пролягають саме територією України, їх функціонування перебуває й у сфері її відповідальності. Україні доцільно акцентувати увагу на таких питаннях, як безпека торгового флоту, боротьба з тероризмом та організованою злочинністю на морі, розвиток співробітництва з питань безпеки на кордонах, реагування у випадках надзвичайних ситуацій, безпека транспортування енергоносіїв тощо [8].

Питання транспортної безпеки – це проблеми не тільки приморських держав, а й їх партнерів, зокрема ЄС. Оскільки проблеми безпеки транспортних комунікацій стосуються всіх держав регіону, Україна має діяти у кооперації з іншими державами регіону та зацікавлених третіх сторін [8].

На думку автора, для ефективної реалізації міжрегіональних транспортно-комунікаційних проектів у Чорноморському просторі необхідно поглибити діалог між країнами та інституціями регіону у сфері забезпечення безпеки транспортних сполучень, кінцевим результатом якого має бути розробка та впровадження основоположного документа – Концепції розвитку проектів у сфері транспорту до 2015 р. Нести відповідальність за виконання цієї розробки та здійснювати контроль за впровадженням мають структури ОЧЕС як інституції, до повноважень якої належить координація процесу реалізації економічних (енергетичних/транспортно-комунікаційних) проектів у Чорноморському регіоні.

Висновки

Оперуючи ключовими положеннями класичної теорії комплексу безпеки, можна зробити такі висновки:

1. У Чорноморському регіоні практично відсутні сталі формальні та неформальні інститути, які підтримували б регіональну стабільність. Російсько-грузинська конфлікт 2008 р. довів неефективність наявних інституціональних структур щодо забезпечення безпеки у зазначеному просторі.
2. Політична нестабільність, регіональна невизначеність перешкоджають реалізації інтегра-

ційних проєктів та розвитку міжнародної співпраці, насамперед у енергетичній та транспортно-комунікаційній сферах.

3. Відсутність достатнього потенціалу для реалізації власних ініціатив/проєктів зумовила кардинальну трансформацію системи інституціонального забезпечення співробітництва у Чорноморському регіоні за рахунок залучення до процесів конструювання регіонального комплексу безпеки ресурсів зовнішніх сил провідних світових гравців. У результаті регіон поступово стає ареною для боротьби інтересів ключових міжнародних гравців за гегемонію над ресурсами регіону та право контролю над транспортними та енерготранспортними маршрутами.

4. Держави Чорноморського регіону, які не є членами НАТО та ЄС, змушені постійно лавірувати між інтересами різних внутрішньорегіональних країн (Туреччина, РФ) та позарегіональних гравців (ЄС, США/НАТО), що деструктивно впливає на реалізацію їх основоположних зовнішньополітичних цілей, примушуючи їх діяти у напрямі «багатовекторності».

5. Для України важливо долучитися до зусиль країн розширеного Чорноморського регіону, спрямованих на підвищення рівня інституціоналізації міжнародних відносин у зазначеному просторі, що в результаті має привести до створення ефективного механізму взаємодій різних регіональних інституційних об'єднань з метою забезпечення функціонування системи антикризового менеджменту в регіоні зокрема та підтримання регіональної стабільності загалом. У подальшому, за умов збереження балансу гомогенності/гетерогенності системи залеж-

но від сфер взаємодії, реалізація цих заходів сприятиме формуванню у Чорноморському просторі регіонального комплексу безпеки з максимальним ступенем інституціоналізації, що, без сумніву, позитивно позначиться на загальній динаміці розвитку регіону.

Джерела

1. *Казанцев А.* «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия: монография. – М.: МГИМО – Университет, 2008 – 381 с.
2. *Buzan B., Wæver O., Wilde J.* Security: a new framework for analysis. – Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc. – 1998. – 239 p.
3. *Макарычев А. С.* Безопасность как феномен публичной политики: общие закономерности и проекции на Балтийский регион. – http://megaregion.narod.ru/articles_text_2.htm
4. *Buzan B.* People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era (Second Ed.). – New York: Harvester Wheatsheaf. – 1991. – 398 p.
5. *Buzan B., Kelstrup M., Lemaitre P., Tromer E., Wæver O.* The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era. – London: Pinter Publishers. – 1990. – 282 p.
6. *Buzan B. Wæver O.* Regions and Powers. The Structure of International Security. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 564 p.
7. *Wæver O.* Securitization and Desecuritization. In Ronnie D. Lipschutz, ed., On Security. – New York: Columbia University Press, 1995. – P. 46 – 86.
8. *Шелест Г.* Участь України у врегулюванні конфліктів на території країн – членів ГУАМ як фактор забезпечення національної безпеки держави. – <http://www.niss.od.ua/p/225.pdf>